

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Özsoy, B. (2019). “Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 451-468
Geliş Tarihi / Received Date: 07.11.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 12.12.2018

Araştırma Makalesi

HAZAR DENİZİ MESELESİ BAĞLAMINDA TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Bahar ÖZSOY

Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

bhr_ozsoy_27@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6667-6789

Öz

Sovyetlerin dağılması ile birlikte Kafkasya ve Orta Asya etnik çatışma ve sınır sorunlarının yaşandığı bir bölge haline dönüşmüştür. Günümüzde, Türk devletleri arasındaki iletişimin büyük ölçüde sağlandığı coğrafyada sınırların belirlenmesi ve enerji kaynakları açısından verimli alanların paylaşılması gibi çeşitli sorunlar ise devam etmektedir.

Söz konusu sorun alanlarından biri de Hazar Denizine sınır olan devletler arasındaki Hazar'ın paylaşımı konusudur. Çalışma, 2018 yılındaki anlaşma kapsamında “deniz” olarak kabul edilen Hazar Denizi'nin statüsü ve paylaşılması konusunun kıyıdaş Türk devletleri arasındaki ilişkileri ne ölçüde etkilediğine ve şekillendirdiğine odaklanmaktadır. Bu kapsamda çalışma ile birlikte paydaş Türk devletleri olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler ve Hazar sorununun bu ilişkileri ne şekilde biçimlendirdiği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazar'ın Statüsü, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan

POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS AMONG TURKISH REPUBLICS IN THE CONTEXT OF ISSUE OF CASPIAN SEA

Abstract

After Soviet Union collapsed, Caucasus and Middle Asia have become a region of ethnic and border conflicts. Although, strong communication was provided among Turkic States in the region, various problems are still expected to be solved such as determination of borders and share of productive energy fields.

One of these problems is sharing Caspian among the riparian countries of Caspian Sea. This study focuses on how the status of Caspian Sea, which was accepted as a “sea” with an agreement in 2018, and the issue of sharing it effect and shape the relations among Turkic States. In this context, the study discusses political and economic relations among Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkmenistan, which are riparian Turkic States of Caspian Sea, and how Caspian issue shapes these relations.

Keywords: The Status of Caspian, Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan

1. GİRİŐ

Kuzeyde Rusya ve Kazakistan; güneyde İran; doğu'da Türkmenistan ve batı kıyılarında Azerbaycan tarafından çevrilen Hazar Denizi, Avrasya olarak adlandırılan bölgenin kalbinde yerleşmektedir. Birçok çatışmanın bulunduğu söz konusu coğrafyada (Rusya'nın güneyde Gürcistan ve Çeçenistan'la yaşadığı sorunlar, batıda Azerbaycan-Ermenistan arasındaki

çatışmalar) yer alan Hazar Denizi üzerinde 1991 yılına kadar Rusya ve kısmen İran hak sahibi olmuştur. Sovyetlerin dağılması ile birlikte tarihsel ve kültürel bağlarla birbirine bağlı üç Türk devletinin Hazar Denizi üzerinde pay sahibi olarak ortaya çıkması sadece bölge ülkeleri için değil Avrupa başta olmak üzere birçok ülke için önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte uluslararası alanda dikkat çeken alanlardan biri haline gelen Hazar Bölgesi'nde rekabet ve işbirliği, sürece egemen olan temel gerçeklikler haline almıştır. Bu kapsamda bölgede, stratejik açıdan gücü sürdürülebilir kılma isteği ve Hazar'ın ekonomik getirisi rekabeti dinamik tutan unsurlar olarak belirirken, enerji piyasasının tek başına yönlendirilemeyecek kadar büyük ve çok yönlü olması işbirliği kavramını öne çıkarmıştır. Böylece Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran'ın doğrudan hak sahibi olduğu bölgede ABD, Çin ve Türkiye gibi bölgesel ve küresel güçler birer aktör olarak görülmeye başlamış; özellikle Kazakistan ve Azerbaycan batı sermayesini bölgeye çekmek için uluslararası ölçekli projeleri gündeme getirmişlerdir.

Sahip olduğu potansiyel sayesinde Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin en azından son çeyrek yüzyılda küresel siyaset ve ekonomiyi etkileyebilecek bir güce ulaştığını görmezden gelmek mümkün değildir. Özellikle, Hazar'ın sahip olduğu zengin enerji kaynakları söz konusu gücü kıyıdaş devletlere sağlamakta bu da her devleti bölgenin önemli bir aktörü haline getirmektedir. Buna karşın bölgedeki önemli orandaki petrol ve doğal gaz rezervi ulusal çıkarların zaman zaman çatışmasına ve Türk devletlerinin dahi kendi aralarında ihtilaf yaşamalarına sebep olmaktadır.

Çalışma, bağımsızlık sonrası Türk devletleri arasındaki sorun alanlarından biri olarak ortaya çıkan Hazar'ın paylaşılması konusunun ikili ilişkiler üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın siyasi ve ekonomik gelişimine yer verilmektedir. İkinci bölümde Hazar Denizi'nin statü sorunu sonuncusu 2018 Ağustos ayında gerçekleşen görüşmeler kapsamında ele alınmaktadır. Son bölümde ise Hazar'ın paylaşılması sorununun Türk devletleri arasındaki ilişkileri etkileyip etkilemediği konusu siyasi ve ekonomik ilişkiler bağlamında değerlendirilmektedir.

2. TÜRK CUMHURİYETLERİNDE SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞİM

1990'lı yıllarda iki kutuplu dünyanın tek kutuplu hale dönüşmesi ile birlikte değişen coğrafi görünüm, başlangıçta temkinli ve ürkek davranan devletlerin dünya sistemine adapte olmasıyla kısa sürede siyasi ve ekonomik alanlarda değişimi zorunlu kılmıştır. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da aynı kaderi paylaşan Türk soylu devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve bölgenin birer aktörü olarak öne çıkmaları bölgesel ve küresel siyaseti önemli

oranda etkilemiştir. Bu kapsamda, Ermenistan'la yaşanan sorunlara rağmen Kafkasya'da Azerbaycan, bölgenin en güçlü devleti olarak parlarken zengin enerji kaynakları ile Kazakistan ve Türkmenistan, Orta Asya'da önemli devletler olarak belirmişlerdir.

2.1. Azerbaycan

Sahip olduğu enerji kaynakları, bulunduğu stratejik konumu, Orta Asya'nın Türk devletleri ile olan tarihsel ve kültürel bağları Azerbaycan'ın hem Sovyet bölgesi hem de AB ve ABD için kilit ülke olmasını sağlamaktadır.

Bağımsızlık sonrası dönemde Türk devletlerinde siyasi, ekonomik, toplumsal birçok sorun ortaya çıkarken Azerbaycan, Ermenistan'la yaşanan savaş nedeniyle bambaşka zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Topraklarının yüzde yirmisi işgal edilen ülkede, bir milyonu aşkın göçmen Bakü başta olmak üzere ülkenin dört bir yanında olumsuz koşullar altında yaşamaya başlamıştır. 1994 yılında Ermenistan'la yapılan ateşkese rağmen söz konusu sorunların devam ettiği Azerbaycan'da yönetim, göçmen ve mülteci sorununu ülkenin bir numaralı sorunu olarak kabul etmekte ve söz konusu kesimin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik politikalara öncelik vermektedir.¹

Uluslararası alanda dengeli bir dış politika stratejisi benimseyen Azerbaycan, gerek bölge devletleri ile gerekse Batı ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmaktadır. Bölgesel olarak bakıldığında dondurulmuş savaş olarak bilinen ve Kafkasya'daki güvenlik sorununun ana temasını oluşturan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Savaşı iki ülke ilişkilerinin de donmasına neden olmuştur. Buna karşın bölgenin diğer ülkesi olan Gürcistan ile 18 Şubat 1997 tarihinde imzalanan "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Gürcistan Arasında Stratejik İşbirliğinin Derinleştirilmesi Hakkında Beyanname" çerçevesinde stratejik ortaklık sürdürülmektedir (Habibeyli, 2017). Azerbaycan, Gürcistan ile ikili işbirliğinin yanı sıra içinde Türkiye'nin de bulunduğu çok taraflı işbirliğine yönelmiştir. Buna göre, üç ülke ilişkileri Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatları, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve TANAP gibi küresel projelerin yanı sıra, askeri ve savunma alanlarındaki işbirlikleri ile temellendirilmektedir. Rusya ile olan ilişkilerde Batı faktörünü göz önünde bulunduran Azerbaycan yönetimi, dengeli dış politika stratejisini başarılı şekilde yürütmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasından yaşanan savaşta Ermeni yanlısı bir politika sergileyen İran yönetimi ile ilişkiler ise özellikle son yıllarda gelişim göstermektedir (Kirvelytë, 2012). Buna göre, son 4 yılda 11'i üst düzey olmak üzere 100'den fazla karşılıklı

¹Azerbaycan yönetimi çıkardığı yasal düzenlemeler yoluyla hizmet önceliğini göçmenlerin barınma, gıda gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına vermiştir. Bu kapsamda ülkede elektrik, su, doğalgaz, sağlık eğitim gibi hizmetlerden göçmenler ücretsiz yararlanmakta; istihdam konusunda çeşitli önceliklere sahip olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Özsoy, B. ve Sipahi, E. B., 2017).

ziyaret gerçekleştirilmiş; iki ülke arasında 150'yi aşkın resmi senet imzalanmıştır. Siyasi alanda görülen yakınlaşma ekonomik ilişkileri olumlu yönde etkilemiş ve Azerbaycan-İran arasındaki ticaret hacmi yıldan yıla artış göstermiştir (ATV, 2018).

2011-2012 yıllarında BM Güvenlik Konseyi'ne geçici üye olarak seçilmesi, 2015 yılında I. Avrupa Oyunları'nın ve 2017 yılında Formula Oyunları'nın Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de geçirilmesi gibi başarılar siyasi alanda Azerbaycan'ın diğer kazanımları olarak vurgulanması gereken gelişmelerdir.

Sanayi yöntemi ile petrol üretiminin 19.yüzyılda² başladığı Azerbaycan'da, petrol ticaretinden sağlanan gelir günümüzde ülke ekonomisinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. 1994 yılında Azeri-Çırac-Güneşli petrol ve gaz sahasının kullanılmasını öngören ve Asrın Anlaşması³ olarak kabul edilen anlaşma, Azerbaycan'ın büyük çaplı bölgesel enerji projeleri için adım olurken ülkenin siyasi ve ekonomik kaderini değiştirmiştir. İhracatının yaklaşık yüzde 90'ını petrol ve doğal gaz oluşturan Azerbaycan'da, 2000'li yıllarla birlikte ekonominin petrol ve doğal gaz gelirlerine olan bağımlılığını azaltmaya yönelik olarak çeşitli politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır (Kirvelytë, 2012). Buna göre, 2004-2008, 2009-2013 ve 2014-2018 Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimi ile ilgili olarak 11 Şubat 2004 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından çeşitli "Devlet Programları" onaylanmıştır. Bu programlar, Azerbaycan'daki bölgelerin ekonomik potansiyellerini dikkate almakta; doğal kaynakların en verimli olacak şekilde değerlendirilmesi, petrol dışı sektörlerin, özellikle tarım sektörünün yeniden canlandırılması ve geliştirilmesi, böylece ülkede istihdam düzeyinin artırılması ve nüfusun gelir düzeyinin ve yaşam standartlarının yükseltilmesi amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelmektedir (Süleymanov ve Aras, 2016: 211). Petrol ve doğal gaz gelirlerinden elde edilen gelirin ekonomi alanında uygulanan politikalarla desteklenmesi sayesinde Azerbaycan ekonomisi dikkate değer şekilde büyümüştür. Buna göre, son 10 yılda ülke ekonomisinin büyüklüğü 7 kattan fazla artarken, 2008 yılında bütçeye Azerbaycan Petrol Fonu'ndan transferler 4 kat fazla olmuş ve bu da devlet gelirlerinde gözle görülür bir artış sağlamıştır. 2015 yılında ise Azerbaycan'ın yetmiş milyar dolar olan GSYİH'nin %38.5'i, genel ihracatın %93.5'i, bütçe gelirlerinin %66'sı, toplam yatırım harcamalarının %33.9'u petrol sektörünün payına düşmüştür (Süleymanov, Rahmanov ve Eminov, 2017: 406). 2017 yılında petrol dışı sektör güçlü bir dış talep, sağlam bir kamu

²Birinci Dünya Savaşı döneminde yılda 10 milyon tondan fazla petrole dünyadaki petrolün %95'i Azerbaycan tarafından üretilmiştir. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sırasında da Bakü ve çevresinde üretilen petrol, Sovyetler Birliği'nde üretilen petrolün yaklaşık %75'ini oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Süleymanov, E. ve Aras, O.N., 2016: 209-212).

³20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" yataklarının birlikte işletilmesi hakkında imzaladığı ilk uluslararası petrol anlaşmasıdır. 7 ülkeden (ABD, Rusya, Fransa, Türkiye, Büyük Britanya, Norveç ve Azerbaycan) 11 petrol şirketinin katıldığı anlaşma 30 yıl süresince 511 milyon ton petrol çıkarmayı hedeflemektedir.

finansmanı ve petrol fiyatlarının daha kontrollü olmasına bağlı olarak ortaya çıkan güven nedeniyle bir önceki yılın aynı dönemine göre %2,7 oranında yükselmiştir. Yine, petrol dışı ihracat %22 oranında artmış ve Rusya başta olmak üzere daha güçlü dış talep tarafından desteklenmiştir (The World Bank, 2018).

2.2. Kazakistan

1991 yılındaki bağımsızlıkla birlikte Hazar Denizi üzerinde hak sahibi olan Kazakistan'ın, Rusya ve Çin gibi iki büyük devletle sınır komşusu olmasının yanı sıra coğrafi olarak eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde en büyük yüz ölçümüne sahip olması ülkenin stratejik önemini artırmaktadır.

Bağımsızlıkla birlikte Sovyetlerden kalan nükleer silahları imha ederek barışçıl bir politika yürütme niyetinde olduğunu gösteren ülkede, nüfusun yaklaşık dördte birini Ruslar oluşturmaktadır. Bu kapsamda yönetim, söz konusu kesimi de dikkate alarak Rusya ve Batı ile olan ilişkilerde dengeli bir dış politika stratejisi benimsemiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği gibi bölgesel örgütler yoluyla Rusya ile olan ilişkilerini temellendiren Kazakistan, bölgenin diğer önemli devleti olan Çin ile ilişkilerini de geliştirmeye devam etmektedir. Resmi belgelerde 'stratejik ortak' olarak tanımlanan Çin ve Kazakistan arasında enerji yatırımları, teknoloji, ekonomi, ticaret, insani yardım, ulaşım, ziraat ve çevrebilim alanlarında işbirliği alanları mevcuttur (Kavas, 2014). Kazakistan, dış politikada Türk devletleri ile olan ilişkilere de özel bir önem vermekte; TÜRKSOY ve Türk Keneşi gibi oluşumlarda aktif olarak yer almaktadır.

Bağımsızlık sonrası süreçte siyasi ve ekonomik olarak büyük yol kateden Kazakistan'ın ciddi bir refah seviyesine erişmesinde ulusal politikaların önemli rolü olmuştur. 1997 yılında kabul edilen "2030 Stratejisi" ile 2012 yılında GSYİH hacmi bakımından dünyanın en büyük 50 ekonomisi arasına giren Kazakistan, "2050 Kalkınma Stratejisi" ile de dünyanın en gelişmiş 30 ekonomisi içerisinde olmayı hedeflemektedir.

Bağımsızlık öncesi dönemde genel itibari ile bir tarım ülkesi konumunda olan Kazakistan, günümüzde özellikle sahip olduğu zengin ve verimli enerji kaynakları ile öne çıkmaktadır. Ülke, volfram, kurşun ve barit rezervleri bakımından dünyada birinci; krom, çinko ve gümüşte ikinci; manganezde üçüncü; bakırda dördüncü; altın ve demirde yedinci; gaz ve kömürde dokuzuncu sırada yer almaktadır (Alagöz, Erdoğan ve Yapar Saçık, 2011: 51). Oil & Gas Journal (OGJ)'a göre ise, Kazakistan 30 milyar varil ham petrol rezervlerinin kanıtlandığı Ocak 2017 itibariyle, Rusya'dan sonra Avrasya'da ikinci, ABD'den sonra dünyada on ikinci en büyük gaz ihracatçısıdır (EIA, 2017: 3). Kazakistan'ın %62'si petrol ve

gaz sahalarıyla doludur ve dünyanın toplam petrol rezervlerinin %3'ü Kazakistan'da bulunmaktadır. Bu haliyle, günümüzde Kazakistan petrol rezervleri, dünyanın en iyi 15 ülkesi arasında yer almaktadır (Gonca ve Özdaşlı, 2016: 153).

1990'lı yılların başlarında Rusya'ya ekonomik, siyasi ve askeri bağımlılığının devam etmesinin sıkıntısını çeken Kazakistan yönetimi, uygulamaya koyduğu reformlar sayesinde güçlü bir ekonomik altyapı oluşturarak uluslararası piyasalara entegrasyon sağlayabilmiştir. Özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren ülke ekonomisini güçlendirmek için yapılan reformlar ekonomik göstergelerin istikrarlı bir iyileşme göstermesinde temel itici güç olmuştur. Bu anlamda Alagöz, Erdoğan ve Saçık (2011) özellikle 2000 yılını, bağımsızlık sonrası ekonomik anlamda kaybedilen 10 yıldan sonra Kazakistan için bir dönüşüm, değişim ve yeni bir başlangıç yılı olarak kabul etmektedirler. Ekonomi alanındaki gelişim, Rusya ve dünya ekonomisindeki pozitif gelişmeler, artan petrol fiyatları, ihracat, enerji sektörüne giren yabancı yatırımlar ve inşaat sektöründeki üretim artışları, 2000 yılında Kazakistan ekonomisinin %9,8'lik bir ekonomik büyüme gerçekleştirmesini sağlamıştır. Ülke ekonomi politikasının temel hedefi, enerji dışı sektörleri genişleterek petrol fiyatlarında yaşanan değişimlerden ekonominin etkilenme oranını en aza indirmek olmaktadır. Bu kapsamda 2003-2015 dönemini kapsayan Yenilikçi Sınai Kalkınma Stratejisi ile, GSYİH'deki büyümenin yıllık bazda %8'in üzerinde tutulması ve ekonomiye çeşitlilik kazandırılması amaçlanmıştır. Program çerçevesinde turizm, petrol, doğal gaz, gıda, tekstil, taşımacılık ve lojistik sektörlerine öncelik verilerek yeni teknolojilerin kullanılması ve bu sektörlerde yatırım projelerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir (Süleymanov, Rahmanov ve Eminov, 2017: 404-405). Kazakistan yönetiminin söz konusu uygulamalarla bağımlılığı azaltma isteğine rağmen, ülke ekonomisi büyük oranda petrol ve doğal gaza bağımlı olmayı sürdürmektedir. Orta Doğu'nun bilinen en büyük ve dünyanın beşinci en büyük petrol sahası olan Kashagan sahasının⁴ işlerlik kazanması ve petrol fiyatlarının yükselmesiyle 2017 yılının ilk yarısında ülke ekonomisi olumlu bir performans sergilemiş; 2018 yılının ilk 6 ayında ise ülke ekonomisi %4 büyüme kaydetmiştir (World Bank, 2018; www.aa.com.tr/tr). Ayrıca, Kashagan petrol sahasının etkisiyle ülkenin 2017 yılında toplam petrol üretimi %10,5 artmıştır (Central Intelligence Agency, 2018).

2.3. *Türkmenistan*

1991 yılında Sovyetlerin dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, güneyden İran, batıdan Hazar Denizi, kuzeyden Kazakistan, kuzeydoğudan Özbekistan, güneydoğudan Afganistan'la çevrilidir. Bulunduğu konum itibariyle İran'ın Orta Asya'ya açılan kapısı olarak görülen Türkmenistan, aynı zamanda kendisi de doğal gaz zengini olan

⁴Kashagan'ın geri kazanılabilir rezervlerinin 7-13 milyar varil ham petrol olduğu tahmin edilmektedir. Bilgi için bakınız: (EIA, 2017).

ülkeye gaz ve elektrik ihraç etmektedir (İsmayılov ve Budak, 2011: 39; www.atavatan-turkmenistan.com; www.enerjigunlugu.net).

Siyasi açıdan sergilemiş olduğu tarafsızlık politikasının etkisi ile ekonomik açıdan yeterince gelişme gösteremeyen Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın aksine sahip olduğu doğal kaynakları etkin şekilde değerlendirememektedir. Bu gerçeklikten hareketle tarafsızlık statüsüne rağmen son yıllarda daha aktif bir dış politika stratejisi benimsemek zorunda kalan ülke, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak amacıyla Batı ile olan ilişkileri geliştirmeye çalışmaktadır. Özellikle eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı (Niyazov)'nın vefatından sonra dış politika stratejisini değiştiren Türkmenistan, 2000'li yılların ortalarından sonra birçok ülke sermayesine kapılarını belirgin bir biçimde açmıştır. Bu kapsamda, işbirliği içinde bulunan ülkelerin başında Çin gelmektedir. İki ülke arasında gelişen ilişkiler 2013 yılında stratejik ortaklık düzeyine erişmiştir. Türkmenistan'ın özellikle enerji alanındaki bağımlılığı azaltma çabalarına karşın Rusya ile olan ilişkiler gelişmeye devam etmektedir. Bu kapsamda son olarak 2 Ekim 2017 tarihinde Putin'in Aşkabat ziyareti ile Türkmenistan-Rusya arasında "Stratejik İşbirliği Antlaşması"nın yanı sıra ekonomiden kültüre, sağlıktan deniz taşımacılığına kadar birçok alanı kapsayan 13 anlaşma imzalanmıştır (Aydın, 2018).

Türkmenistan doğal gaz rezervleri açısından dünyada Rusya, İran ve Katar'ın ardından dördüncü sırada yer almaktadır. Ülke resmi verilerine göre Türkmenistan'ın toplam doğal gaz rezervleri 1.2 milyar ton (yaklaşık 8 milyar varil)'dur (Həsənov, 2016: 33-34). İran, Çin ve Rusya'nın yanı sıra Avrupa ülkelerine de doğal gaz ihraç eden Türkmenistan'ın enerji alanında izlediği temel politika, sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını sadece Rusya üzerinden değil, alternatif yollarla dünya piyasalarına ulaştırmak olmuştur. 2009 yılında Türkmenistan'ın Rusya ile yaşadığı doğal gaz ihracatı ile ilgili sorun⁵ dünyanın en uzun boru hattı olarak bilinen Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattının ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; 2010 yılında ise Türkmenistan-İran arasında ikinci boru hattı çekilmiştir (İsmayılov ve Budak, 2014: 33). Enerji piyasasında ağırlığı bulunan Çin'e ihraç edilen doğal gaz, ülke GSYİH'sinin %25'ini oluşturmaktadır (Central Intelligence Agency, 2018).

Sahip olduğu zengin enerji kaynaklarının yanı sıra Türkmenistan bir tarım ülkesidir. Pamuk ve buğday üretiminde öne çıkan ülkede tarım, GSYİH'nin yaklaşık %8'ini oluşturmakla birlikte ülke işgücünün yaklaşık yarısı bu sektörde istihdam edilmektedir. Buna karşın ülke

⁵2000'li yılların ikinci yarısından itibaren, Türkmen doğal gazının yaklaşık olarak her bin metreküpü için 300 dolar ödeyen Rusya, aynı miktarda doğal gazı Avrupa pazarlarına 400 dolara satmaktaydı. 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz; Avrupa'da doğal gaza olan talebin azalmasına ve Rusya'nın Türkmen doğal gazı için ödediği fiyatı 220-240 dolar seyrine çekmek istemesine yol açmıştır. Aşkabat yönetiminin teklifi kabul etmemesi üzerine Rusya Türkmen doğal gaz ihracatı için en önemli boru hattı sayılan Orta Asya-Merkez'i kapatmıştır. Yaşanan siyasal krizden Türkmenistan ekonomisini olumsuz etkilemiş ve ülke yönetimi yeni bir enerji siyaseti belirleyerek alternatif boru hatlarına yönelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (İsmayılov ve Budak, 2014: 33).

gelirlerinin %50'sinden fazlasını doğal gaz satışından elde edilen gelirler oluşturmaktadır (Həsənov, 2016: 35). 2015 yılından itibaren yıllık doğal gaz üretimi kapasitesini 200 milyar metrekübe ulaştırmayı hedefleyen Türkmenistan, Doğu ve Batı pazarlarına uzanan yeni boru hat ve güzergâhlarına sıcak bakmaktadır (Həsənov, 2016: 116). Bu amaçla enerji ihracat rotalarını çeşitlendirmeye ve doğal gaz kaynaklarını keşfetmek için doğrudan yabancı yatırım teşvikine odaklanan ülke yönetimi çeşitli politikalar benimsemektedir (Elik ve Arınç, 2010: 169). Bu kapsamda ülke, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin'e, Afganistan'a, Pakistan'a ve Hindistan'a; Türkiye üzerinden ise Avrupa'ya doğal gaz boru hattı inşa etmeye yönelik projelere öncelik vermektedir (Assanbayev, 2014: 145).

2016 yılında Türkmenistan GSYİH'si %6,2 oranında büyüme rakamına ulaşmış, sanayi sektörü %1,2; inşaat sektörü %4,4; ulaştırma-iletişim alanı %10,5; ticaret %14,3; tarım sektörü %11,6 ve hizmet sektörü %10 büyüme göstermiştir. Ülke ekonomisinde doğal gaza olan bağımlılığı azaltmaya yönelik politikalar belirlenmiş bu kapsamda da özellikle sanayi sektörüne ağırlık verilmiştir. Ülkede tekstil başta olmak üzere gaz, kimya, inşaat malzemeleri üretimi, çeşitli petrol ürünlerinin üretimi için büyük yatırım projelerine imza atılmıştır (www.atavatan-turkmenistan-.com, 15 Ocak 2017 tarihli haber).

3. HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ

Avrasya kıtasında, Avrupa ile Asya'nın birleştiği mekânda yerleşen Hazar, dünyanın en büyük kapalı su havzasıdır. Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi açık denizlere doğrudan çıkışı olmayan ülkeler için büyük bir avantaj sağlayan Hazar Denizi, barındırdığı zengin enerji yatakları ile bu kaynaklara ihtiyaç duyan ülkelerin yanı sıra bölge ülkeleri için siyasi ve ekonomik olarak önemli bir güç unsuru oluşturmaktadır. Çay ve kanallar vasıtasıyla Baltık ve Karadenizle birleşmesinin yanı sıra İpek yolu üzerinde konumlanması, Hazar'ın stratejik önemini artırmaktadır (Əliyev, 2009: 194). Birçok balık türüne ev sahipliği yapan Hazar Denizi'nde, dünya petrol rezervlerinin %17'sinin bulunduğu tahmin edilmekte, bu durum bölgenin ekonomik önemini artırmaktadır. Dünya rezervlerinin yarısını oluşturan Körfez petrolünden sonra ikinci sırada yer alan Hazar Denizi'nde, yaklaşık olarak 30 milyar ton (200 milyar varil) petrol bulunmaktadır.⁶

1991 yılına kadar genel olarak Sovyet-İran denizi olarak kabul edilen Hazar Denizi'nin SSCB'ye ait bölümleri 1970 yılında sektörlere ayrılmış, SSCB Petrol Endüstrisi Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen paylaşıma göre Hazar; Rusya (%16-60 bin km²), Kazakistan (%29-105 bin km²), Azerbaycan (%19-70 bin km²), Türkmenistan (%22-80 bin km²) ve İran (%14-55 bin km²) sektörlerine bölünmüştür (Hacızade, 2015: 104). Söz konusu

⁶Bu oran Irak'ta belirlenmiş petrol rezervlerinden 100 milyar varil daha fazladır (Hekimoğlu, 2012: 271; Avcı, 2014: 2).

bölüşüm, denizin ortasından çekilen hat ile adı geçen beş ülkenin sınırlarının birleştiği noktalardan uzatılan hatların içinde kalan alanların, denize kıyısı olan devletlerin kullanımına bırakılması şeklinde gerçekleşmiştir (Yağdıran, 2011: 32).

1991 yılında Sovyetlerin dağılması ile Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın hak sahibi devletler olarak ortaya çıkması paydaş devletler arasında Hazar'ın statüsü ve bölüşülmesi konusunu gündeme getirmiştir. Kıyıdaş devletler açısından deniz ve göl olarak adlandırılması farklı hukuksal sonuçlar doğuracağından Hazar'ın statüsü belirlenememiş, ancak ikili ve üçlü anlaşmalarla paylaşım sorunu kısmen çözüme kavuşturulmuştur.

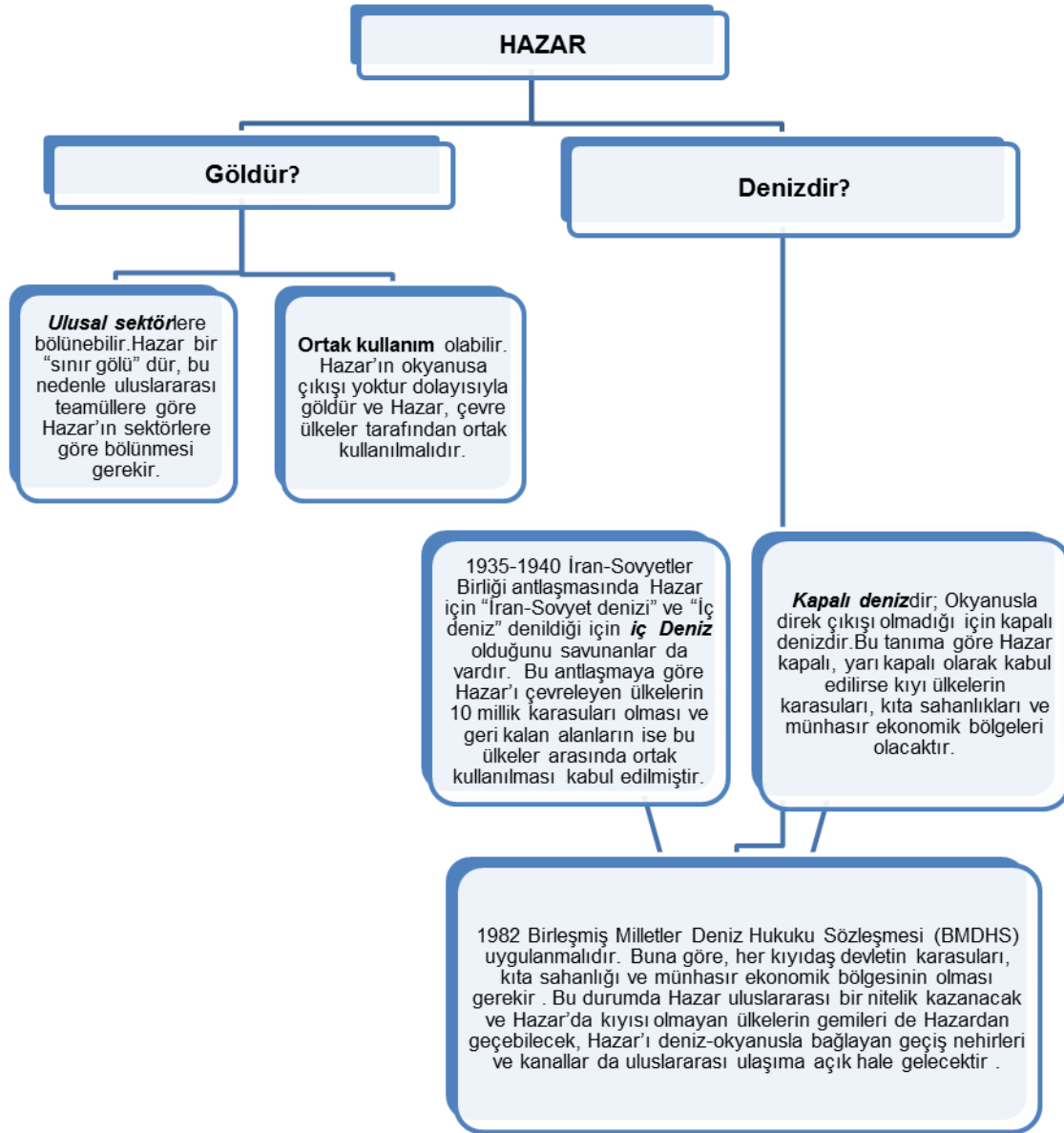
3.1. Hazar'ın Statü Sorunu: Deniz mi? Göl mü?

Sovyetlerin çökmesi ile birlikte Hazar'a kıyıdaş olan devlet sayısı 5'e yükselmiş ancak hukuki olarak her ülkenin üzerinde anlaşığı bir paylaşım uzun yıllar süren görüşmelerde gerçekleşmemiştir. Hazar'daki sınırların belirlenmesi Hazar'ın hukuki olarak deniz veya göl olarak nitelendirilmesine bağlı olarak değişeceğinden kıyıdaş ülkeler açısından öncelikle Hazar'ın statü sorununun çözümü önem taşımıştır.

Tablo 1'de Hazar'ın hukuki açıdan deniz ve göl olarak kabul edilmesinin olası sonuçları gösterilmiştir. Büyüklüğü, jeolojik karakteri ve gelişim tarihinin baz alınması durumunda deniz olarak kabul edilebilecek olan Hazar'a 1982 yılındaki Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)'nin uygulanması gerekmektedir. Bu durumda Hazar'a kıyısı olan ülkelerin 12 millik karasuları, 12 millik bitişik bölgeleri, 200 ile 350 mil arasında kıta sahanlığı, 200 millik münhasır ekonomik bölgeleri olacaktır. Eğer bu kadar geniş alan yoksa, eşit uzaklık prensibine göre karşı kıyı ülkeler Hazar'da sınırlarını belirleyeceklerdir (Amirbek, 2015: 29).

Coğrafi açıdan bakıldığında, okyanusun bir parçası olmaması ve kara sınırlarının kuru alanlarla sınırlandırılmış olması Hazar'ın göl olma ihtimalini de artırmaktadır (Hacızade, 2015: 101). Hazar, göl olarak kabul edildiği takdirde ise, ya ulusal sektörlere bölünecek ya da devletlerin ortak kullanımına (kondominium) bırakılacaktır.⁷ İlk durum gerçekleştiği takdirde, devletler eşit yetkilere sahip olacaktır. Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi halinde ise, her devletin kendi milli sektörü oluşturularak, her devlet kendine ait kısımda bağımsız hukuka sahip olacaktır. Böyle bir paylaşım durumunda Kazakistan %29,6; Azerbaycan %19,5; Rusya %18,7; Türkmenistan %18,4 ve İran %13,8'lik paya sahip olacaktır (Kocaman, 2018: 107).

⁷Kuru arazi ile ilgili kondominiuma ait birkaç örnek olsa da, kapalı veya yarı kapalı su alanlarına ait ortak yönetim ile ilgili tek örnek El Salvador, Honduras ve Nikaragua arasındaki Fansaka Körfezi'dir. 1821 yılına kadar, üç devlet de İspanya'nın bir parçasıydı. Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin kararına göre, körfezin her kıyı devletin kıyıda 3 mil mesafeye kadar olan kısmı kendi ülkesinde kabul edilmek şartıyla kalan bölümü genel kullanıma verilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı'nın bu kararı Hazar üzerinde uygulanmamaktadır. Çünkü, Fansaka sadece İspanya tarafından, Hazar ise iki farklı devlet (Çarlık Rusyası/SSRR-İran) tarafından kullanılmıştır. Hazar'ın statüsünün kondominiumla belirlenmesi daha çok Rusya'nın çıkarlarına uygun gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Vəliyev və Əhmədli, 2016: 97-98).

Tablo 1. Hazar'ın Statüsü ile İlgili Görüşler

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda ülkeler ise genel olarak kendi çıkarları doğrultusundaki tezleri savunmaktadırlar. Bu kapsamda, Azerbaycan ve Kazakistan arasında büyük ölçüde bir anlaşma sağlanmasına karşın, Rusya ve Türkmenistan'ın söz konusu paylaşım ile ilgili önerileri günümüze kadar gelen süreçte değişiklik göstermiştir. Buna göre Azerbaycan, Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğu düşüncesinden hareketle, orta hat esasına göre beş ulusal sektöre bölünmesini savunmaktadır. İkinci bir teklif olarak, Hazar'a "açık deniz" statüsünün uygulanabileceğini ileri süren Azerbaycan, 1982 BMDHS'nin baz alınmasını istemektedir. Böylece her kıyıdaş devlet 12 millik karasuları, 12 millik bitişik bölge, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır

(İşcan, 2010: 80-81). Kıyıdaş ülkelerden Hazar'a %29'luk payla en uzun sınırı olan ve Hazar'da en çok belirlenmiş hidrokarbon rezervleri olan *Kazakistan*, Hazar'ı "iç deniz" olarak nitelendirmiş ve Azerbaycan gibi Hazar'a 1982 BMDHS'nin uygulanması gerektiğini savunmuştur. Ancak Azerbaycan'ın aksine Kazakistan deniz yatağının paylaşılmasını yeterli bulmakta, Hazar'ın sularının ise belirli münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını kabul etmektedir (Amirbek, 2015: 32-33). Hazar konusunda en belirleyici ülke konumundaki *Rusya*, Hazar'ın hukuki statüsünün 1921 ve 1940 yıllarında SSCB ve İran arasında imzalanan antlaşmalarla belirlenmiş olduğunu; söz konusu anlaşmalarda münhasır egemenlik alanının yalnız balıkçılık için tanınan 10 millik kıyı şeridinden ibaret olduğunu, bunun dışında kalan bölgelerdeki suların ortak kullanıma açık olduğunu ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin bu sulardan eşit haklarla yararlanabileceğini ileri sürmektedir (Amirbek, 2015: 31). Rusya Hazar'a Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin uygulanmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü, Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarındaki geçiş rejimini kendi ulusal mevzuatına göre uygulayan Rusya, Hazar'ın bir iç deniz olarak kabul edilmesi halinde söz konusu kanallar üzerindeki egemenliğini yitirecektir. Bu kapsamda bölgedeki gücünü korumak, eski Sovyet ülkelerinde ekonomik, siyasi ve askeri alanlardaki manevralarıyla kurallarını kendi koyduğu oyunu devam ettirmek ve Hazar üzerindeki etki alanını sürdürmek Rusya'nın birbiri ile bağlantılı temel stratejisidir. Petrol ve doğal gaz üretimini Basra Körfezi'nden sağlayan *İran*, Hazar Denizi'nde ciddi bir rezerve sahip olmamakla birlikte siyasi açıdan bölge üzerindeki talep ve iddialarını daima canlı tutmaktadır. İran, Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyıdaş devlet tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiğini söylemekte ve üçüncü devletlerin Hazar'dan yararlanmasına karşı çıkmaktadır. Doğal gaz rezervleri açısından dünyanın önde gelen dört ülkesinden biri olan *Türkmenistan*'ın Hazar ile ilgili önerileri zaman içinde sürekli değişkenlik göstermiştir. Bir yandan denizin ulusal sektörlere ayrılmasının önemini vurgulayan Türkmenistan diğer yandan denizin ortak kullanılması ilkelerinin temel kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Həsənov, 2016: 70).

Hazar'ın statüsünün belirlenmesine yönelik süren görüşmelerin sonuncusu 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın Aktau kentinde gerçekleşmiştir. Aktau Zirvesi'nde 20 yılı aşkın süredir devam eden belirsizlik büyük ölçüde çözülmüş, Hazar Denizi'nin hukukî statüsünü belirleyen sözleşme kıyıdaş devletlerce kabul edilmiştir. Buna göre Hazar, sözleşme metninde "deniz" olarak belirlenmiş, hükümlerlik alanlarının dışındaki açık sularda 1982 yılındaki BMDHS'nin geçerli olacağı kararlaştırılmıştır (Kötek, 2018). Anlaşmaya göre, Hazar Denizi'nin yüzey kısmı taraflarca ortak bir şekilde kullanılacak, dip kısmı ve maden

rezervleriye komşu devletlerin arasında, uluslararası hukuk temelinde anlaşılacak paylaşılacaktır.

24 maddelik sözleşmede öne çıkan bazı unsurlar ise şunlardır (Bekdeş, 2018):

- Her bir kıyıdaş ülke 15 deniz mil genişliğinde karasularına sahip olacak.
- Sözleşmeye taraf devletler, karasularının bittiği yerden itibaren 10 deniz mili genişliğinde balık avlama bölgesine sahip olacak.
- Her bir kıyıdaş ülke, kendi karasularında bilimsel araştırmalar düzenleme, yetkilendirme veya yürütme konusunda özel haklara sahip olacak.
- Taraflar, Hazar Denizi'nin dibinde denizaltı kabloları ve boru hatları döşeyebilecek.
- Kıyıdaş olmayan ülkeler Hazar Denizi'nde silahlı kuvvet bulunduramayacak

Söz konusu anlaşma değerlendirildiğinde sürecin uzun bir zaman dilimine yayılmasına rağmen her devletin üzerinde anlaşıldığı bir sonucun ortaya çıkması olumlu bir gelişmedir. Anlaşma ile birlikte, Türkmenistan gazının ve Kazakistan petrolünün Azerbaycan üzerinden dünya pazarına açılabilmesi daha mümkün görünmektedir. Böylece, Türk devletleri arasındaki ekonomik bağın güçlenmesinin yanı sıra, siyasi anlamda da belirgin bir bütünleşme ortamı oluşacaktır. Türk devletleri açısından önemli fırsat sağlayan anlaşma, İran kamuoyu tarafından yeterli ölçüde benimsenmemiş ve eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu paylaşımında Rusya'nın Avrupa pazarındaki payının çok etkilenmeyeceği yorumlarının yanı sıra Hazar Denizi'nin yabancı ülke askeri güçlerine kapatılması Moskova açısından önemli bir başarı olarak kabul edilmektedir (Yaman ve Tarı, 2018).

3.2. Hazar Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi

1991 yılındaki bağımsızlık sonrası Türk devletleri, iç ve dış politikada çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalırken ekonomik sorunların ortadan kaldırılması tüm ülkelerin temel önceliği olmuştur. Sovyet sisteminin getirmiş olduğu kapalı ve güvenden yoksun siyasi ortam tarihsel, dinsel ve kültürel bağlara sahip Türk devletlerinin bir araya gelmesini geciktiren sebeplerin başında gelmektedir. Özellikle doksanlı yılların ilk yarısında ulusal sorunların çözümüne odaklanan Türk devletleri, birbirlerine karşı temkinli hareket etmiş, Türkiye ile olan ilişkilerini dahi belirli bir çerçevede tutmuşlardır. Ulusal sorunların kısmen çözülmesi ile birlikte, Türk devletleri arasındaki entegrasyon sürecinde belirgin bir gelişme görünmesine karşın Hazar, kıyıdaş Türk devletleri arasındaki en büyük sorun alanını oluşturmuştur. Azerbaycan ve Kazakistan'ın genel olarak ortak bir görüş benimseyebildiği "statü sorunu"nda Türkmenistan ve Azerbaycan arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle

petrol sahalarının paylaşılması konusu, doksanlı yıllar boyunca iki ülke ilişkilerinin gelişmesini engelleyen temel neden olmuştur.

Buna karşın gerek Batı ile projeler ve Türk dünyası ile ilişkiler bağlamında gerekse de Rusya merkezli BDT çerçevesinde Azerbaycan'ın, Kazakistan ve Türkmenistan ile olan ilişkileri önem taşımaktadır. Bu çerçevede Orta Asya'nın kaplanı olarak tabir edilen Kazakistan ile Kafkasya'nın en güçlü ülkesi konumundaki Azerbaycan, Hazar Denizi meselesinde aynı görüşü paylaşan iki önemli ortaktır. Dahası, zaman içinde büyük bir gelişim gösteren ilişkiler müttefiklik düzeyine ulaşmıştır. Rusya ve İran'a rağmen Hazar'daki enerji yataklarının geliştirilmesi ile ilgili çeşitli sözleşmeler yapan Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki ilişkiler günden güne gelişmektedir. Bağımsızlıkla birlikte ikili ve çok aktörlü bir işbirliği kurabilen iki devlet, barış ve dostluğa dayanan bir dış politika stratejisi benimsemişlerdir. Kazakistan Azerbaycan'ı, Türkiye ve Avrupa'ya ulaşmada bir köprü olarak görürken; Azerbaycan açısından Kazakistan, Orta Asya ve Çin kapılarının anahtarı olarak önem taşımaktadır.

1996 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Azerbaycan'a ilk ziyareti gerçekleşmiş ve görüşmede Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri düzenleyen bir anlaşmanın yanı sıra yatırımların teşviki ve korunması sözleşmesi, petrol ve gaz endüstrisinde işbirliği anlaşması, Hazar Denizi ile ilgili ortak bildirme, dışişleri bakanlıkları, ulusal güvenlik organları ve merkez bankaları arasındaki işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Huseynov, 2017: 140-141). Sonraki yıl Haydar Aliyev tarafından gerçekleştirilen resmi ziyaret sırasında ise, ikili anlaşmalar geliştirilerek çeşitlendirilmiştir. İşbirliğinin daha da geliştirilmesi ve derinleştirilmesi, Kazak petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılması konusundaki işbirliği mutabakatı, ikili vizesiz rejim anlaşması, serbest ticaret anlaşması, hukuki yardım anlaşması ve hukuki ilişkilere ilişkin anlaşmalar, petrol mühendisliği alanında işbirliği temel ilkeleri anlaşması imzalanmıştır. Haziran 2006'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından Kazakistan'a gerçekleştirilen resmi ziyaretle, Hazar Denizi ve Azerbaycan toprakları üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile Kazak petrolünün dünya pazarlarına taşınmasını sağlayan iki temel belge imzalanmıştır (Huseynov, 2017: 141). Tarihsel bağlar, sahip olunan zengin enerji kaynakları, deniz sınırları, Kazakistan'da bulunan Azerbaycan diasporası, jeostratejik konum, Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki karşılıklı ekonomik ilişkilerin arkasındaki temel itici güçlerdir. Ticaret, sanayi, enerji, ulaştırma ve tarım alanlarında işbirliğine yönelen iki ülke arasında ticaretin gelişmesini sağlamaya yönelik olarak 25'i aşkın anlaşma imzalanmıştır.

Sürdürülen ikili ilişkilerin yanı sıra Azerbaycan ve Kazakistan uluslararası alandaki birçok örgüt çerçevesinde de bir araya gelmektedir. Birleşmiş Milletler, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, TÜRKSOY ve Türk Konseyi iki ülkenin birlikte yer aldığı önemli kuruluşlardan bazılarıdır.

Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerine bakıldığında ise, iki devlet arasında ilk olarak enerji yatakları üzerindeki anlaşmazlık göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, 80 milyon tondan fazla petrolün olduğu Kepez yatağı, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın ihtilafli alanlarından biridir. Türkmenistan, kıyılarına 104 km uzaklıkta bulunan petrol sahası üzerindeki tek taraflı egemenlik iddiasını sürdürmektedir. Azerbaycan'ı, Azeri ve Çıracak petrol alanlarını yasadışı olarak kullanmakla suçlayan Astana yönetimi, 1997 yılında Rus şirketleri Rosneft ve Lukoil'e baskı yaparak söz konusu şirketlerin Kepez petrol sahasını geliştirmek için Azerbaycanla imzalamış oldukları projeden çekilmelerini sağlamıştır (Valiyev, 2009: 2). Doksanlı yıllar boyunca gerilen ilişkiler nedeniyle Türkmenistan, 2001 yılında mali gerekçeleri ileri sürerek Azerbaycan'daki büyükelçiliğini kapatmıştır. Yine, Hazar'a kıyıdaş devletler içerisinde en zayıf askeri güce sahip ülke olan Türkmenistan'ın sahip olduğu tarafsızlık statüsüne rağmen söz konusu süreçte askeri alanda yürütmüş olduğu politika dikkat çekicidir. Hazar Denizi'nde güçlü bir askerî donanma oluşturmaya dönük çabalarını sınır güvenliğini sağlamak olarak açıklayan Türkmenistan yönetimi, Hazar'daki kaynakların bölüşülmesinden doğan sorun nedeniyle dönem dönem oldukça sert bir tavır sergilemiştir.⁸

Bu kapsamda, 90'lı yılların sonlarından itibaren yaşanan enerji mücadelesi ve karşılıklı güvensizlik duygusu, silahlanma yarışında bölgede küresel güçlerin görünürlüğü artırmıştır. ABD'nin ekonomik olarak bölgeye girmesinden sonra, NATO aracılığıyla askeri açıdan sahip olduğu nüfuzu, Rusya'nın da Hazar donanmasını güçlendirmesine sebep olmuştur. 2002 yılından bu yana Azerbaycan'ın ABD ile ortaklaşa deniz tatbikatları düzenlemesi, daha önce Hazar'da donanması bulunmayan Kazakistan ve Türkmenistan'ın da Hazar'da bir deniz gücü oluşturması kararında etkili olmuştur (Turan, 2010: 51). Bu kapsamda Azerbaycan'ın ABD ile yakın ilişkiler içine girmesi ve savaş gemisi satın alması Türkmenistan'ı, Ukrayna'dan silah satın almaya yöneltmiştir. Bunun yanında Türkmenistan, 2002'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı takiben Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve Güvenlik Antlaşması ile de bu ilişkileri derinleştirmiştir (Purtaş, 2004'den akt.: Turan, 2010: 52).

⁸2000'li yılların başında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov, Hazar Denizi ile ilgili barışçıl olmayan uyarılarda bulunarak çeşitli beyanatlarda bulunmuştur. Niyazov'un bir konuşmasında "Hazar denizi kan kokuyor ve her birimiz bunu anlamalıyız. Petrol sahası üzerinde bir anlaşmazlık olması kolay bir şey değil..." şeklindeki ifadesi Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki gerginliğin boyutunu göstermesi açısından çarpıcıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Turan 2002'den akt.: Haghayeghi, 2003: 32).

2000’li yılların ilk yarısına kadar rekabetin etkili olduğu bölgede, Niyazov’un vefatının ardından Türkmenistan-Azerbaycan ilişkileri normalleşme eğilimine girmiş; Türkmenistan 2008 yılında Azerbaycan’daki büyükelçiliğini tekrar faaliyete açmıştır. İki ülke arasında Hazar Denizi’nde petrol arama faaliyetleri sırasında zaman zaman yaşanan krize rağmen ikili ve çok taraflı ilişkiler günümüze kadar sürdürülmüştür. Son olarak Ağustos 2017 yılında Bakü’ye resmi ziyaret gerçekleştiren Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov, Azerbaycan devlet başkanı İlham Aliyev ile stratejik iş birliği ve ortaklık çerçevesinde 13 anlaşma imzalamış; toplantı kapsamında 8 Mart 1996’da imzalanan Stratejik İşbirliği Protokolü güncellenmiştir. Söz konusu anlaşmalarda Türkmenbaşı ve Bakü limanları arasında yük taşımacılığı ve demiryollarının kullanımı, iki ülke arasında vergi oranlarının düzenlenmesi, turizm alanında işbirliği, deniz ticareti işbirliği, İçişleri Bakanlıkları arasında koordinasyon anlaşması, ülkeler arasındaki telif hakkının düzenlenmesi, enerji sahasında ve hukuk alanında işbirliği başlıkları yer almıştır. İki ülke arasında devam eden işbirliğinin daha koordineli bir şekilde ilerleyebilmesine yönelik olarak ise 18 Ocak 2018 tarihinde, Türkmenistan Cumhurbaşkanı tarafından Türkmenistan–Azerbaycan Devletlerarası Komite’nin kurulması için bir kararname imzalanmıştır (QHA, 2018).

Ağustos 2018’de, Hazar konusunda taraflar arasında nihai bir anlaşma imzalanmış olması Türkmenistan ve Azerbaycan ilişkileri açısından önemli bir gelişmedir. Söz konusu bölüşüm çerçevesinde, Rusya ile olan inişli çıkışlı gaz ihracatı nedeniyle ekonomik alanda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalan Türkmenistan’ın, doğal gazını Azerbaycan üzerinden Avrupa’ya taşıyabilmesinin önü açılmıştır. Bu kapsamda, özellikle ekonomik işbirliğinin derinleşmesini sağlayacak olan projelerin gerçekleşmesi Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki siyasi sürece de katkı sağlayacaktır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihsel ve kültürel bağların bir araya getirdiği Türk devletleri arasındaki entegrasyon sürecinin hızlanmasında Sovyetlerin çöküşü bir kapı aralamıştır. Buna karşın 1990’lı yılların başında kurulan siyasi ilişkiler toplumsal yaşama gerekli ölçüde yansıtılmamış; aynı coğrafyayı paylaşan devletler birbirlerini yeteri kadar tanıyamamıştır. Siyasi, ekonomik, toplumsal birçok sorunla karşı karşıya kalan Türk devletleri, dış politika alanında birlikte hareket etme konusunda temkinli davranmış; bağımsızlığın ilk yılları, ülkelerin toparlanma ve ayakta kalma mücadelesine sahne olmuştur. Bu süreçte, ulusal ve bölgesel alanda Sovyetlerden kalan bir takım sorunlar gündeme gelmeye başlamış, Kafkasya ve Orta Asya’da Türk devletlerinin dahil olduğu bu sorunlar bölgenin istikrarını olumsuz etkilemiştir. Bu

kapsamda özellikle, Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasında Hazar'ın nasıl bölüşüleceğine dair kimi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Beş kıyıdaş devletten üçünün Türk devleti olmasına karşın söz konusu sorunlar, özellikle Türkmenistan ve Azerbaycan'ın zaman zaman karşı karşıya gelmesine ve ikili ilişkilerin yeteri kadar gelişmemesine sebep olmuştur.

Siyasi açıdan değerlendirildiğinde Azerbaycan-Kazakistan ilişkileri 1990'lı yıllardan bu yana sorunsuz bir şekilde ilerlemiş; ikili ve çok taraflı ilişkiler kapsamında devlet başkanları günümüze kadar karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Söz konusu durum özellikle enerji alanında ortaklığa dönüştürülebilmiş; Azerbaycan ve Kazakistan arasında petrolün Avrupa'ya taşınmasına yönelik büyük projeler gerçekleştirilmiştir.

Hazar Denizi'ndeki kimi petrol yatakları üzerindeki anlaşmazlık nedeniyle 90'lı yıllarda yaşanan gerilim, 2001 yılında Türkmenistan'ın Azerbaycan büyükelçiliğini kapatması ile sonuçlanmış ve ilişkiler oldukça soğuk düzlemde ilerlemiştir. Türkmenistan'ın sahip olduğu tarafsızlık statüsünün de etkisiyle yeteri kadar geliştirilemeyen ilişkiler, 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren yeni bir boyut kazanmıştır. Niyazov'un vefatının ardından ülkenin başına geçen Berdimuhammedov, Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlarken Hazar konusundaki anlaşmazlık büyük ölçüde devam etmiştir.

2018 Ağustos ayında Hazar'a kıyıdaş devletler arasında gerçekleştirilen son toplantı kapsamında "deniz" olarak kabul edilen Hazar Denizi'nin, yüzey kısmının taraflarca ortak bir şekilde kullanılması, dip kısmı ve maden rezervlerinin ise komşu devletler arasında, uluslararası hukuk temelinde paylaşılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu anlaşma ile birlikte, Türkmenistan gazının dış pazara sunulması noktasında Azerbaycan kilit ülke olarak öne çıkmıştır. 50 milyar varil petrol ve 9 trilyon metre küp doğal gazı sahip olduğu tahmin edilen Hazar'dan, en etkin şekilde faydalanmak isteyen kıyıdaş ülkeler arasında devam eden rekabetin, anlaşma sonrasında işbirliğine dönüşmesi gerekmektedir. Bu kapsamda alınan kararların sürece genel anlamıyla olumlu bir etki göstermesi, özel anlamda ise Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerine katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- "Dünya Bankası: Türkmenistan Ekonomisi %6,5 Büyüyecek". 15.01.2017 tarihli haber http://www.atavatan-turkmenistan.com/news_details.php?news_id=MzYw (Erişim Tarihi: 17.09.2018).
- "Kazakistan ekonomisi yüzde 4 büyüdü". 14.08.2018 tarihli haber , <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/-kazakistan-ekonomisi-yuzde-4-buyudu-/1230385> (Erişim Tarihi: 15.09.2018).
- "Türkmenistan, İran'a elektrik ihracatını arttıracak" 25.10.2014 tarihli haber <https://enerjigunlugu.net/icerik/-10622/turkmenistan-irana-elektrik-ihracatini-arttiracak.html> (Erişim Tarihi: 20.09.2018).
- "Türkmenistan, Küresel Enerji Pazarının Önemli Ülkesi" 24.09.2016 tarihli haber http://www.atavatan-turkmenistan.com/news_details.php?news_id=NDU= (Erişim Tarihi: 15.09.2018).
- Alagöz, M.; Erdoğan, S. ve Yapar Saçık, S. (2011). "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992-2008". T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri 38/2011-1, 49-75.

- Amirbek, A. (2015). "Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler'in Yaklaşımları Açısından Analizi". Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 46, ss. 23-48.
- Assanbayev, M. B. (2014). "Geopolitics of Turkmenistan and Kazakhstan in the Caspian Region". 143-162. The Caspian Sea Chessboard (Edt.: Carlo Frappi, Azad Garibov). The Center for Strategic Studies.
- ATV (2018). "Azərbaycan- İran münasibətləri - Siyasi-iqtisadi sahədə əməkdaşlıq inkişaf edir", 29.03.2018 tarixli haber. <http://atv.az/news/politics/95325-azerbaycan-iran-munasibetleri-siyasi-iqtisadi-sahede-emekdasliq-inkisaf-edir-video> (Erişim Tarihi: 20.09.2018).
- Avcı, E. (2014). Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları. Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü (USBED), http://www.usbed.org/yayinlar/-Hazarin_Statu_-Sorunu_ve_-Sahildar_Devletlerin_Konuya_Yaklasimlari.pdf (Erişim Tarihi: 17.09.2018).
- Aydın, F. (2018). Türkmenistan'ın Dış Politikası. 25.02.2018 <https://www.stratejikortak.com-/2018/02-/turkmenistanin-dis-politikasi.html> (Erişim Tarihi: 21.09.2018).
- Bekdeş, H. (2018). "5. Hazar Zirvesi: Yeni Düzenlemeler" SD Analiz, <http://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-5-hazar-zirvesi-yeni-duzenlemeler-analizi-6591> (Erişim Tarihi: 18.09.2018).
- Central Intelligence Agency (2018). "Azerbaijan", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>
- EIA (2017). Country Analysis Brief: Kazakhstan 2017, https://www.eia.gov/-beta/international/-analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/kazakhstan.pdf
- Elik, S. ve Arınç, İ. (2010). "Turkmenistan and Azerbaijan in European Gas Supply Security". Insight Turkey. 12 (3). 169-190
- Əliyev, A. (2009). "Sahilyani Dövlətlərin Xəzər Siyasəti". Tarix və Onun Problemləri. No: 1-2. 192-201.
- Gonca, İ. B. ve Özdaşlı, E. (2016). "Kazakistan'ın Dış Politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin'in Enerji Talebi". Avrasya İncelemeleri Dergisi, V/1 (2016), 147-166.
- Habibeyli, A. "Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye" Başarılı Üçlü İşbirliğinin 25 Yılı. 08.06.2017 tarixli haber. <http://newtimes.az/tr/views/5174/> (Erişim Tarihi: 17.09.2018).
- Hacızade, E. (2015). "Xəzər Hövzəsi Regionunun İqtisadi Potensialı və İxrac İnfrastrukturunu". Azərbaycanın Vergi Jurnalı. 4(124). 93-128.
- Haghayeghi, M. (2003). "The Coming of Conflict to the Caspian Sea". Problems of Post-Communism, vol. 50, no. 3, May/June, 32-41.
- Hekimoğlu, A. (2012). "Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları". Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya (Ed. Savaş Kafkasyalı). Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi. 267-310
- Həsənov, Ə. (2016). *Xəzər – Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiktisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti*. Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 296 s.
- Huseynov, R. (2017). "Azerbaijan – Kazakhstan relations: current situation and prospects" 139-160. <http://przeglad.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2017/10/pp-2017-3-11.pdf>
- İsmayilov, E. ve Budak, T. (2014). "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası". Bilge Strateji, 6(11). 29-49.
- İşcan, İ. H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar denizi'ni Paylaşım Sorunu". Sosyo Ekonomi Özel Sayısı, 63-92
- Kavas, A.Y. (2014). "Kazakistan'da Rusya-Çin Rekabeti". 3 Eylül 2014, <http://www.bilgesam.org/incele/1758/-kazakistan-da-rusya-cin-rekabeti/#.W7RVH3szbIU> (Erişim Tarihi: 18.09.2018).
- Kirvelytė, L. (2012). "The Dilemma of Azerbaijan's Security Strategy: Energy Policy or Territorial Integrity?", 199-233. <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/lasr.2012.10.issue-1/v10243-012-0017-0/v10243-012-0017-0.pdf>
- Kocaman, M. E. (2018). "Hazar Havzası'nın Hukuki Statüsü", Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi". 9(1), 99-114.
- Kötek, S. (2018). "Trans Hazar Gaz Boru Hattı artık daha mümkün". 19.09.2018 tarixli haber, <https://enerjigunlugu.net/icerik/28904/trans-hazar-gaz-boru-hatti-artik-daha-mumkun.html> (Erişim Tarihi: 24.09.2018).
- Öge, K. (2015). "Geopolitics and revenue transparency in Turkmenistan and Azerbaijan". Eurasian Geography and Economics. DOI: 10.1080/15387216.2015.1057756
- Özsoy, B. ve Sipahi, E. B. (2017). "Azerbaycan'da 'Qaçqınlara və Məcburi Köçkünlərə' Yönelik Politikalar: Kendi Vatanında Mülteci Olmak". XI. Kamu Yönetimi Sempozyumu, 28-30 Eylül 2017, Elazığ, 1615-1634
- QHA (2018). "Türkmenistan ve Azerbaycan arasında ortak komite kararı", 19.02.2018 ["http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/turkmenistan-ve-azerbaycan-arasinda-ortak-komite-karari/166469/](http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/turkmenistan-ve-azerbaycan-arasinda-ortak-komite-karari/166469/).(Erişim Tarihi: 17.09.2018).
- Süleymanov, E. ve Aras, O. N. (2016). Azərbaycan İqtisadiyyatı. "Şərq-Qərb" Mətbəəsi: Bakı.

- Süleymanov, E.; Rahmanov, F. ve Eminov, A. (2017). "Rusya, Kazakistan ve Azərbaycan'ın Devlet Bütçe Giderlərində Sosial Harcamaların Karşılaşdırılmalı Analizi". International Conference on Eurasian Economies, 5-7 Ekim 2017 - Bişkek, Kırgızistan, 400-411
- The World Bank (2018). "The World Bank in Kazakhstan", <http://www.worldbank.org/en/-country/kazakhstan>
- Turan, A. P. (2010). "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", Bilge Strateji. Cilt 2, Sayı 2, Bahar 2010, 43-73.
- Valiyev, A. (2009). "Azerbaijan and Turkmenistan's Dispute over the Caspian Sea". http://www.ponarseurasia.org/-sites/default/files/policy-memos-pdf/pepm_087.pdf
- Vəliyev, Y. və Əhmədli, C. (2016). "Xəzərin Hüquqi Statusu Probleminin Həllinə Əsas Yanaşmalar və Beynəlxalq Təcrübə". Sosial, İqtisadi və Siyasi Sferaların Qarşılıqlı Təsir Problemləri Elmi-Praktiki Konfransın Materialları (24-25 noyabr, 2016-cı il) Bakı Dövlət Universiteti. 96-100.
- World Bank (2018). Global Economic Prospects. Washington. <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>
- Yağdıran, Y. H. (2011). Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahanlığı Problemi. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yaman, A. ve Tarı, H. (2018). "Hazar Denizi'nin Yasal Statüsü Hakkında Anlaşma Üzerine Bir Değerlendirme". <https://drive.google.com/drive/folders/1fgq3uEOhhjZdNwag-UPbBgY-TeVWwkP4P4>